

УДК: 159.922.1 + 159.922.6

© Кочарян О.С., Фролова Є.В., Поспелова С.В., 2014 р.

О.С. Кочарян, Є.В. Фролова, С.В. Поспелова
Національний університет
імені В.Н. Каразіна, м. Харків

ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СТАТЕВОРОЛЬОВОЇ СФЕРИ ДІВЧАТ У ПЕРІОД РАНЬОЇ ДОРΟΣЛОСТІ

Стаття присвячена аналізу психосемантичних особливостей симптомокомплексу маскулінності / фемінінності на різних рівнях його функціонування: соціогенному, поведінковому, біогенному. За допомогою семантичного диференціалу визначено взаємозв'язки основних жіночих архетипів: Принцеса, Спляча красуня, Войовниця, Амазонка, Відьма, Баба Яга, Королева, Хранителька, Бунтарка, Блаженна із показниками маскулінності / фемінінності на трьох рівнях функціонування статево-рольового симптомокомплексу. Виявлено феномени еґо-дистонності статево-рольових властивостей, інверсії гендерно-рольової поведінки.

Ключові слова: гендерна ідентичність, статево-рольова сфера особистості, жіночі архетипи.

А.С. Кочарян, Е.В. Фролова, С.В. Поспелова ПСИХОСЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ПОЛОРОЛЕВОЙ СФЕРЫ ДЕВУШЕК В ПЕРИОД РАННЕЙ ВЗРОСЛОСТИ

Статья посвящена анализу психосемантических особенностей симптомокомплекса маскулинности/фемининности на разных уровнях его функционирования: социогенном, поведенческом, биогенном. С помощью семантического дифференциала определены взаимосвязи основных женских архетипов: Принцесса, Спящая красавица, Воительница, Амазонка, Ведьма, Баба-Яга, Королева, Хранительница, Бунтарка, Блаженная с показателями маскулинности/фемининности на трех уровнях функционирования полоролевого симптомокомплекса. Выявлены феномены эґо-дистонности полоролевых свойств, инверсии гендерно-ролевого поведения.

Ключевые слова: гендерная идентичность, полоролевая сфера личности, женские архетипы.

A.S. Kocharian, E.V. Frolova, S.V. Pospelova PSYCHOSEMANTIC FEATURES OF THE GIRLS SEX-ROLE SPHERE ORGANIZATION AT THE PERIOD OF EARLY ELDNNESS

Article is devoted to the analysis of the masculinity/femininity symptom-complex psychosemantic features at different levels of its functioning: sociogenic, behavioural, biogenic. With the help of semantic differential interrelations of the basic female archetypes: Princess, Sleeping beauty, Fighter, Amazon, Witch, Baba-Jaga, Queen, Home-keeper, Rebel, Blissful interrelation with parameters of masculinity/femininity at three

levels of sex-role symptom-complex functioning are constructed. Phenomena of sex-role properties ego – distonity, gender-role behaviour inversion are revealed.

Key words: gender identity, personality's sex-role sphere, female archetypes.

Постановка проблеми. Сучасний етап існування суспільства характеризується психологічною кризою функціонування особистості жінки, що позначається як криза фемінінності (жіночності) [1; 2]. Психологічними характеристиками такої кризи є позбавлення жінки свого традиційного світосприймання, своєї ніші й опануванні тієї реальності, де традиційно вона раніше не позиціонувала своє Я. Необхідність сполучати соціальну активність (роботу, кар'єрне зростання) та сімейне і особисте життя (створення родини, народження й виховання дітей) привела до різноманітних статеворольових девіацій. Зберігаючи традиційний гендерний і біологічний статус і здобуваючи при цьому цінності кар'єри й соціальної зацікавленості, сучасна жінка розвиває в собі риси мужності, що частіше приводить до дезадаптивної трансформації гендерної ідентичності та викривлення статеворольового простору особистості. Така психологічна криза у гендерному функціонуванні особистості пов'язана із порушенням її статеворольового простору та є чинником виникнення таких явищ, як сурогатне материнство, чайлд-фрі, відділення сексуальності від репродуктивної функції жінки, інфантильність тощо. Саме це обумовлює високу актуальність досліджень, присвячених особливостям організації і функціонування статеворольової сфери сучасних дівчат, які є основним репродуктивним потенціалом держави.

Метою роботи є визначення психосемантичних особливостей організації статеворольової сфери (симптомокомплексу маскулінності-фемінінності) у дівчат в період ранньої дорослості.

Аналіз проблеми. Категорії «маскулінності / фемінінності» – це категорії, які використовуються в гендерних дослідженнях для визначення культурно-символічного змісту «жіночого» і «чоловічого» [3]. В різних методологічних напрямках маскулінність і фемінінність трактовані різним чином: як психофізіологічні і соціальні відмінності між статтями [4], система засвоєваних статевоїх ролей і культурних норм [5], структурні компоненти особистості (симптомокомплекс маскулінності / фемінінності) [6], тощо.

Категорії маскулінності / фемінінності (мужності / жіночності) можуть бути концептуалізовані і у архетипічному підході, а саме як переважні архетипічні образи, які утворюють ядро особистісної ідентичності. Тобто, вони можуть розглядатися як один конкретна реалізація мужності або жіночності, яка залежить від сформованого ядра статевої ідентичності, й містить вивчені особливості жіночої/чоловічої поведінки і відповід-

них гендерних ролей. Таким чином, характер асиміляції архетипічних утворень відображає особистісність, наповненість маскулітності / фемінітності особистісним смислом, коли ці конструкти стають внутрішніми стрижневими витворами особистості. Надалі, розглянемо концепції, які характеризують різноманітні моделі жіночих архетипів.

Концепція Дж. Ш. Болен «Архетипи богинь». Міфологічна модель жіночих архетипічних образів. Дж. Ш. Болен вважає, що жінки підпорядковані могутнім внутрішнім силам – архетипам, які можна персоніфікувати образами давньогрецьких богинь [7]. Авторка класифікувала цих богинь таким чином: 1) *Незаймані богині*: Артеміда, Афіна и Гестія – втілення жіночої незалежності, виражають потребу жінок в самостійності і зосередженості на значущих для них цілях. Жіночі якості, які вони втілюють: компетентність, самодостатність; 2) *Вразливі богині*: Гера, Деметра и Персефона, які являють собою традиційні ролі дружини, матері і доньки. Як архетипи, вони орієнтовані на взаємини, які забезпечують переживання цілісності і благополуччя, вони виражають потребу жінок у міцних зв'язках і прихильностях; 3) *Алхімічна богиня* – Афродіта, втілення еротичного притягання, пристрасті, сексуальності і прагнення нового життя.

Концепція Ч. Гілкрайст «Круг дев'яти». Британська дослідниця Черрі Гілкрайст на основі історичних свідочств і спостережень за жінками дев'ять жіночих психологічних моделей [8]: 1) Королева Краси – ідеал краси, 2) Мати-Ткачиха – організуючий початок в жінці, 3) Берегиня Світла – втілення Милосердя, культ Діви Марії у християнстві, 4) Королева Ночі – жінка, підпорядкована інстинктивним поривам та первісній життєвій енергії, 5) Велика Мати – втілення плодovitості, родючості, початку нового життя, 6) Господиня Вогнища – хранителька домашнього вогню і затишку, 7) Королева Землі – відображає цикл жіночої сексуальності, який поділяється на три фази: недоторкана, пробуджена та індивідуалізована сексуальність, 8) Справедлива Мати, яка символізує справедливість та контроль (Богиня Феміда), 9) Господиня Танцю – образ спонтанності, життєрадісності, свободи.

Концепція Ірини Чеглової. Російська дослідниця І. Чеглова [9] виділяє такі характеристики проявів і рольові моделі жіночих архетипів – Принцеса, Войовниця, Королева, Відьма (Чарівниця, Фея) і Трикстер (Шутиха).

Основна характеристика архетипу Принцеси – спрямованість на усвідомлення власної сутності і власних потреб, вибір об'єкта взаємодії, оформлення і втілення своїх потягів. Принцеса створює і підтримує емоційну цілісність, чистоту і незалежність душі. Еротизм Принцеси – гіпотетичний, потенційний, «після весілля», що асоціюється із захопленням,

піднесенням і романтичною любов'ю. Оборотна сторона образу Принцеси, тінь: Блудниця, Стара Діва.

Основні характеристики Войовниці – технологічність і ефективність, здатність досягати конкретної цілі, а варіанти її реалізації – експансія, агресія, конкуренція, завоювання. Конкретним варіантом цього архетипу є Амазонка. Сексуальність Войовниці – зухвала, інтригуєча, провокаційна [27]. Жінка-Войовниця функціональна, а її прагнення рідко пов'язані з материнством. Тінь Войовниці – Жертва, Месниця.

Основна характеристика архетипу Королеви – управління досягнутим, тим, що вже є, реалізація в зрілій любові, господарстві і владі. Жіноча іпостась Королеви – хазяйка, дружина і мати. Королевою стає Принцеса, яка зуміла інтегрувати спокій Войовниці і мудрість Відьми, вказавши Трикстеру її місце. Королева – символ материнства, який втілено не тільки в дітях-наслідниках, але і в її «народі». Її сексуальність – це зріла сексуальність, втілена у материнстві та побудуванні сім'ї. Тіньова сторона Королеви: Лиха Мачуха.

Типовими характеристиками архетипу Відьми (Магині, Чарівниці, Феї, Чародійки, Вішунки) є емоційна відстороненість, системна інтуїція, дистантна взаємодія зі світом. Відьма співпрацює зі стихіями і силами природи, але є відокремленою від світу людей, причиною чого є «багатознання». Жіночі образи цього архетипу – Баба Яга, Метелиця, лісові відьми, тощо. Тінь Відьми – Міщанка, Фанатичка.

Сутнісна характеристика архетипу Трикстера/Шутихи – регулювання напруження в системі при вимушеній поведінці, коли людина має справу із обставинами непоборної сили. Коли потрібно зберегти здатність діяти, незважаючи на біль, страх, відчай, гнів, чи розрядити вибухову ситуацію Трикстер робить це шляхом провокацій через гумор, сарказм і цинізм. Мислення Блазня – синтез, перемішування всього, що є під рукою, поєднання несумісного. Пом'якшення болю від розчарувань і втрат – ще одна функція Шутихи. Тіньова сторона: Чорний Блазень.

На думку І. Чеглової [9] усвідомлення і опрацювання жіночих іпостасей архетипів дозволяють підвищити рівень психологічного комфорту і побудувати свідомий шлях реалізації життєвих цілей.

Архетипічний підхід є слабо реалізованим у експериментальних дослідженнях, оскільки існують певні труднощі у операціоналізації архетипів, виявлення їхньої ролі у функціонуванні ідентичності особистості частіше базується на інтуїтивному розумінні ніж на емпіричних даних. Разом із тим, залучення цього рівня функціонування маскуліності / фемініності має евристичний потенціал для психокорекційної роботи, спрямованої на вирішення труднощів, пов'язаних із викривленням статеворольової ідентичності та гендерно-рольової поведінки.

У роботі було використано наступні **методи дослідження**:

1) семантичний диференціал (Ч. Осгуда). Семантичні стимули для тестування: Я, Принцеса, Спляча красуня, Войовниця, Амазонка, Відьма, Баба Яга, Королева, Хранителька, Бунтарка, Блаженна;

2) статеворольові шкали: ACL-шкала А.В.Нейлбрун (яка діагностує соціогенний рівень симптомокомплексу маскулінності / фемінінності), 5-та шкала ММРІ (яка діагностує поведінковий рівень симптомокомплексу маскулінності / фемінінності); шкала Dur-Moll з тесту L. Scondi (яка діагностує біогенний рівень симптомокомплексу маскулінності / фемінінності);

3) методи математико-статистичного оброблення: кореляційний аналіз за методом Кендала.

Дослідницьку вибірку склали 140 дівчат у віці 19 – 21 років – студентки Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Обраний віковий період є періодом ранньої дорослості, який характеризується стабільністю ідентичності особистості і статевої сфери у тому числі.

Результати дослідження. Для реалізації мети було виконано кореляційний аналіз взаємозв'язку показників маскулінності / фемінінності на кожному із трьох рівнів симптомокомплексу із архетипічними конструктами, які було оцінено за методом семантичного диференціалу. Розглянемо більш детально результати, отримані за кожним із рівнів симптомокомплексу.

У таблиці 1 наведено результати кореляційного зв'язку архетипічних конструктів із значеннями маскулінності і фемінінності на соціогенному рівні, який фактично є статевою Я-концепцією особистості. Як видно із даних таблиці 1, психосемантичне наповнення має тільки маскулінна складова Я-концепції дівчат. Позитивний зв'язок визначено із архетипом Хранительки, тобто, це означає, що маскулінність у Я-концепції дівчат конотована якостями владності, вмінням керувати досягнутим, мудрості, милосердя. Негативний зв'язок визначено із архетипами Баби-яги і Трикстера, що означає позбавлення цієї складової статевої Я-концепції якостей інтуїції, спонтанності, пластичності.

Фемінінна складова Я-концепції дівчат є незаглибленою у особистісній структурі, про це свідчить той факт, що у дослідженні не було виявлено значущого зв'язку із архетипічними конструктами. Цікавою є ще одна визначена особливість – не утворює жодного значущого зв'язку і конструкт «Я» із статевою Я-концепцією. Це може означати егодистонність (чужерідність по відношенню до власного я) статевої Я-концепції. Тобто, сприймання себе у дівчат не відбувається у статево-

рольових категоріях, їхня Я-концепція є позбавленою гендерного наповнення.

Таблиця 1

Архетипічне «наповнення» соціогенного рівня симптомокомплексу маскулінності-фемінінності

Конструкт	Маскулінність (ACL-шкала А.В.Нейлбрун)		Фемінінність (ACL-шкала А.В.Нейлбрун)	
	τ-Кендала	Рівень значущості, p≤	τ-Кендала	Рівень значущості, p≤
Я	0,126	0,208	0,031	0,756
Принцеса	-0,090	0,365	-0,052	0,603
Войовниця	-0,089	0,374	-0,043	0,669
Спляча красуня	-0,097	0,341	0,059	0,561
Амазонка	-0,197	0,051	-0,042	0,680
Відьма	-0,092	0,356	-0,093	0,351
Королева	-0,013	0,900	0,008	0,933
Баба Яга	-0,312**	0,002	0,003	0,973
Хранителька	0,193*	0,041	-0,031	0,762
Бунтарка	-0,205*	0,017	0,017	0,867
Блаженна	-0,023	0,821	0,147	0,142

Примітка: «**» – p ≤ 0,01; «*» – p ≤ 0,05

У таблиці 2 наведено результати кореляційного зв'язку архетипічних конструктів із значеннями маскулінності і фемінінності на поведінковому рівні, який відображує моделі засвоєної статевої поведінки, прийняття гендерних норм поведінки і поведінковий репертуар гендерних ролей, який використовує особистість. Як свідчать результати дослідження, на поведінковому рівні виявлено значущий позитивний зв'язок архетипу Бунтарки (або Трикстера) із полюсом фемінінності і негативний зв'язок цього ж архетипу із полюсом маскулінності. Тобто поведінковий рівень симптомокомплексу маскулінності/фемінінності виявляє біполярну психосемантичну організацію: фемінінність має семантичне наповнення пластичності, спонтанності, цинізму, авантюризму, протестуючої поведінки; маскулінність є полюсом виключення цих моделей поведінки. Тобто, на рівні поведінки жіночність цих дівчат є своєрідним викликом традиційним нормам фемінінності, які затверджують нормативність, пасивність, залежність жінки. Оскільки засвоєння моделей гендерної поведінки і прийняття гендерних ролей є результатом розвитку особистості, можна

припустити, що у процесі гендерній соціалізації мало місце перекручування або трансформація традиційної жіночої ролі.

Таблиця 2

Архетипічне «наповнення» поведінкового рівня симптомокомплексу
маскулінності-фемінінності

Конструкт	Маскулінність (5-та шкала MMPI)		Фемінінність (5-та шкала MMPI)	
	τ-Кендала	Рівень значущості, p≤	τ-Кендала	Рівень значущості, p≤
Я	0,072	0,479	-0,072	0,479
Принцеса	-0,103	0,312	0,103	0,312
Войовниця	-0,067	0,511	0,067	0,511
Спляча красуня	-0,072	0,488	0,072	0,488
Амазонка	-0,115	0,265	0,115	0,265
Відьма	-0,062	0,544	0,062	0,544
Королева	-0,016	0,879	0,016	0,879
Баба Яга	-0,186	0,070	0,186	0,070
Хранителька	0,074	0,473	-0,074	0,473
Бунтарка	-0,201*	0,021	0,201*	0,021
Блаженна	-0,089	0,381	0,089	0,479

Примітка: «**» – $p \leq 0,01$; «*» – $p \leq 0,05$

Бачимо, що рівень статтеворольової поведінки є також егодистонним, оскільки конструкт «Я» не утворює значущих зв'язків із параметрами маскулінності / фемінінності. Водночас, це може свідчити і про те, що така трансформована статтеворольова поведінка не є природною для дівчат і виконує захисну компенсаторну роль.

У таблиці 3 наведено результати кореляційного зв'язку архетипічних конструктів із значеннями маскулінності і фемінінності на біогенному рівні, який втілює статеві конституційні особливості людини, особливості гормонального статусу, інстинкти та інші біологічні прояви маскулінності / фемінінності.

Як бачимо з наведених даних, на біогенному рівні симптомокомплексу маскулінності / фемінінності жодного значущого взаємозв'язку із архетипічними конструктами не виявлено, як за параметром Dur (психосексуальний параметр реакцій чоловічого типу – непластичних, жорстких, незмінних), так і за параметром Moll (психосексуальний параметр реакцій жіночого типу – пластичних, мінливих).

Таблиця 3

Архетипічне «наповнення» біогенного рівня симптомокомплексу маску-
лінності-фемінінності

Конструкт	Маскулінність (шкала Dur-Moll L. Scondi)		Фемінінність (шкала Dur-Moll L. Scondi)	
	т-Кендала	Рівень значущості, $p \leq$	т-Кендала	Рівень значущості, $p \leq$
Я	-0,036	0,729	0,037	0,723
Принцеса	0,055	0,595	-0,055	0,595
Войовниця	0,095	0,357	-0,094	0,361
Спляча красуня	0,091	0,383	-0,090	0,387
Амазонка	0,173	0,094	-0,173	0,094
Відьма	-0,072	0,483	0,071	0,488
Королева	0,034	0,742	-0,033	0,748
Баба Яга	-0,107	0,299	0,108	0,295
Хранителька	-0,016	0,879	0,017	0,872
Бунтарка	-0,042	0,685	0,043	0,679
Блаженна	0,005	0,960	-0,006	0,953

Відсутність значущого взаємозв'язку маскулінності / фемінінності на біогенному рівні із архетипічними конструктами ми пояснюємо тим, що між цими параметрами не існує прямого лінійного зв'язку. Цей зв'язок має більш складний характер, адже такі суто психологічні структури як архетипи не знаходять взаємозв'язку із параметрами, тісно пов'язаними із біологічними процесами людини. Тому архетипи, як базові структури психіки, досить важко втілюються у таких біологічних параметрах як інстинкти, конституційні особливості людини, особливості її гормональної системи. Его-дистонність біогенного рівня (відсутність зв'язків із конструктом «Я») також є зрозумілою, тому що біогенні прояви власної маскулінності або фемінінності є важко усвідомлюваними, «далекими» по відношенню до власного Я у цей віковий період.

На основі отриманих результатів були зроблені наступні **висновки**:

1. На всіх рівнях організації симптомокомплексу маскулінності / фемінінності має місце еґо-дистонність його складових: статевої ролі, Я-концепції, гендерно-рольової поведінки, біогенних проявів маскулінності / фемінінності, що означає незаглибленість статево-рольових якостей у особистісні структури та обумовлює труднощі у прийнятті і

переживанні гендерної ролі й пов'язаних із цим обставин (створення сімейних стосунків, психологічна готовність до материнства тощо).

2. На рівні статеворольової Я-концепції дівчат психосемантичне наповнення має тільки її маскулінна складова, яку позитивно конотовано архетипом Хранительки, тобто якостями владності, вмінням керувати досягнутим, мудрості, милосердя. Негативна конотація цього рівня симптомокомплексу маскуліності / фемінінності визначається архетипами Баби-яги і Трикстера, що означає позбавлення цієї складової статеворольової Я-концепції якостей інтуїції, спонтанності, пластичності. Фемінінна складова Я-концепції дівчат є незаглибленою у особистісні структури.

3. Поведінковий рівень симптомокомплексу маскуліності / фемінінності виявляє біполярну психосемантичну організацію: фемінінність має семантичне наповнення пластичності, спонтанності, цинізму, авантюризму, протестної поведінки (архетип Трикстера); маскуліність є полюсом виключення цих моделей поведінки. Жіночність сучасних дівчат на рівні гендернорольової поведінки є викликом традиційним нормам фемінінності, у яких закріплено нормативність, пасивність, залежність жінок.

4. Біогенний рівень симптомокомплексу маскуліності / фемінінності не виявляє прямого лінійного зв'язку із архетипічними конструктами, що може означати більш складний характер зв'язку, адже такі суто психологічні структури як архетипи не знаходять взаємозв'язку із параметрами, тісно пов'язаними із біологічними процесами людини. Тому архетипи, як базові структури психіки, досить важко втілюються у таких біологічних параметрах як інстинкти, конституційні особливості людини, особливості її гормональної системи.

У дослідженні розглянуто психосемантичну структуру статеворольової сфери особистості дівчат шляхом аналізу рівневих характеристик симптомокомплексу маскуліності / фемінінності. Перспектива подальших досліджень полягає у визначенні психосемантичних особливостей за умови врахування моделі структурної організації статеворольової сфери.

Література

1. Бендас Т.В. Гендерная психология / Т.В. Бендас. — СПб: Питер, 2006. — 431 с.
2. Яныкина А.Н. Материнство как кризис идентичности современной женщины / А.Н. Яныкина // Альтернативная медицина. — 2006. — №2. — С. 15-18.
3. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / Бем С.Л.; пер. с англ. — М.: РОССПЭН, 2004. — 336 с.

4. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П. Ильин. — СПб.: Питер, 2006. — 544 с.
5. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. — 1987. — №2. — С. 152-158.
6. Кочарян А.С. Личность и половая роль / А.С. Кочарян. — Х.: Основа. 1996. — 127 с.
7. Болен Дж.Ш. Богини в каждой женщине: новая психология женщины (архетипы богинь) / Болен Дж.Ш.; пер с англ. — М.: София, 2005. — 209 с.
8. Гилкрайст Ч. Круг девяти: аспекты психики современной женщины в девяти архетипах / Гилкрайст Ч.; пер. с англ. — М.: София, 2007. — 224 с.
9. Чеглова И.А. Женские миссии в домах архетипов / Чеглова И.А., Ходырева Е.А. — Электронный ресурс. Режим доступа: www.propsiholog.ru/node/605
10. Кочарян А.С. Метод исследования структурной организации полоролевой сферы личности / Кочарян А.С., Фролова Е.В., Дармостук Н.В. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія. — 2010. — Вип. 42, № 857. — С. 78-85.